

SOC416 Kvalitativní interview a biografické techniky:

JAK SE ŽIJE DLOUHODOBĚ NEZAMĚSTNANÝM ABSOLVENTŮM NA PODPOŘE? – TÝMOVÁ ANALÝZA

(výzkumný tým: Jiří Bláha, Jana Dvořáčková, Monika Jančová, Filip Kirchner, Jan Osička)

1. ÚVOD

Výzkum se zaměřuje na skupinu středoškolských a vysokoškolských absolventů v ČR, jejichž pracovní život se z nejrůznějších důvodů dosud nerozběhl - dosud neměli stálý pracovní poměr alespoň po 3 měsíce - a ocitli se tedy v situaci, kdy již po delší dobu - minimálně po 6 měsících - pobírají sociální dávky. Cílem výzkumu je porozumět specifické životní situaci této sociální skupiny. Jak se mladí lidé – absolventi - stávají dlouhodobě nezaměstnanými? Jak uvedenou životní situaci definují a prožívají? Jak vnímají své postavení ve společnosti? Jaké strategie „přežití“ na sociálních dávkách i změny vlastní situace si volí? Jaké obecnější životní strategie a hodnoty jsou jim vlastní? Jací tedy vlastně tito „absolventi“ jsou? To jsou některé z hlavních otázek, na něž chce náš výzkum nalézt odpověď, byť jistě pouze částečnou.

Jelikož se tito lidé nejsou nuceni přizpůsobovat pracovním návykům a struktuře pracovního dne a nezískávají ani zaměstnavateli požadovanou praxi, jsou s přibývajícím měsíci „na podpoře“ stále více vystaveni riziku dlouhodobé nezaměstnanosti a závislosti na sociálních dávkách. Jsou tedy sociální skupinou nejen v mnoha ohledech ohroženou, ale také ohrožující. Hlubší porozumění těmto aktérům ve zde nastolené situaci tedy může poskytnout nové podněty pro sociálně-politická opatření na skupinu dlouhodobě nezaměstnaných absolventů zacílené a přispět ke zefektivnění systému poskytování sociální podpory.

2. METODOLOGIE

2.1 Metodologické paradigma

Poněvadž je náš výzkum zaměřen na významy, které absolventi pobírající sociální dávky svým zkušenostem přisuzují, na jejich definice situace a jejich způsoby vyrovnávání se s touto životní situací, vycházíme zde především z konstruktivistického paradigmatu.

Sociální konstruktivismus odmítá existenci jakýchkoli významů věcí, jevů nebo událostí, které by vyplývaly z nich samotných - pojímá realitu jako výsledek interpretační aktivity lidí. Každý popis a každá interpretace je však nevyhnutně dodáváním významu, jednou z nespočetných konstrukcí možných verzí reality. Tak, jak věci podáváme a vysvětlujeme, takovými však pro nás ve svých důsledcích jsou – v životě se řídíme právě těmito konstruovanými významy (Berger & Luckmann, 1999).

Podobně osobní biografii, vyprávění o životě nebo určité životní zkušenosti nelze z perspektivy sociálního konstruktivismu chápat jako pouhou výpověď – je nástrojem konstrukce významů. Význam zkušenosti je závislý na příběhu, který o ní vyprávíme, na našem jazykovém uchopení této zkušenosti. Teprve prostřednictvím příběhu dodáváme zakoušené realitě řád (Čermák, 2002; Flick, 2003).

2.2 Základní výzkumná metoda/technika

Jelikož se nám jedná především o analýzu tzv. osobního příběhu (*self story*), výzkumnou metodou, kterou jsme si pro tento způsob nazírání dané problematiky zvolili, je polostrukturovaný rozhovor s narativními prvky. Důraz bude tedy kladen na volnost vyprávění, která umožňuje lépe nahlédnout subjektivní významové struktury zkoumaných osob, na určování průběhu rozhovoru samotnými zkoumanými osobami. Po této narativní části (pokud se možnosti spontánního vyprávění vyčerpají nebo pokud se na některá z výše uvedených témat v průběhu vyprávění nedostane) bude následovat strukturovanější rozhovor vedený připravenými tematickými okruhy a otázkami.

2.3 Témata rozhovoru

Jelikož nás zajímá příběh, který „absolvent/ka“ o své nezaměstnanosti vypráví, rozhovor bude centrován okolo osy minulost – přítomnost – budoucnost (v rámci které předpokládáme úzkou

provázanost). Naší snahou bude tedy postihnout důvody, které „absolvent“ nebo „absolventka“ své situaci přičítají; způsoby, jakými definují a prožívají tuto svou současnou situaci; jejich představy vlastní budoucnosti a strategie zaměřené na budoucnost, které si volí.

Hlavními tematickými okruhy, prostřednictvím kterých chceme životní situaci dlouhodobě nezaměstnaných absolventů/absolventek postihnout, jsou:

- vyprávění příběhu o tom, jak se dostali/y do současné situace
- mapování každodennosti (každodenní aktivity)
- hodnoty spojené se zaměstnáním (význam zaměstnání v životě – aktuální a budoucnostní dimenze) a vnímání vlastní nezaměstnanosti
- sociální dávky a jiné zdroje (významy připisované pobírání sociálních dávek, jiné zdroje materiálního zajištění, vycházení s penězi a pocíťovaná finanční omezení)
- vztahy s okolím a jejich proměna (opora, sociální kontrola, proměny vztahů a problém sociální exkluze, percepce sebe sama v okruhu vrstevníků, referenční skupina atd.)
- subjektivní pocity vyloučení
- představy budoucnosti a životní a pracovní plány

3. ANALÝZA

3.1. Cesta k nezaměstnanosti

Osobní příběhy komunikačních partnerů o tom jak upadli do nezaměstnanosti se shodují v hlavním podstatném rysu – tedy že po ukončení vzdělávací kariéry delší dobu nemohli najít práci. Komunikační partneři uváděli samozřejmě řadu podrobností, které nemá smysl do společné analýzy zahrnovat. Jako hlavní důvod své nezaměstnanosti uváděli často vzdělání – respektive nevhodný typ vzdělání pro pracovní uplatnění, nebo nedostatečné či neukončené vzdělání.

3.2. Každodenní aktivity, strukturace času

Ohledně strukturace každodenních aktivit komunikační partneři uváděli, že disponují velkým množstvím volného času, který se snaží vyplnit pomocí náhradních činností – jakýchsi osobních rituálů – které jim dodávají pocit určité smysluplnosti a osobní užitečnosti.

- ...no..no teďka..když už..když už je to prostě delší dobu..co jsem doma..tak už je docela prostě problém vstát..no..protože..vlastně..nemáš co dělat..víceméně..jako..takové ty základní věci jako doma trochu uklidit..navářit..a takhle..vyvenčit psa..a tohle to..to..jako..to zvládám..že jo.....jako dělám si takové..takové..body..body..spíš že..Dnes musím fakt nakoupit..abych měla nějaké..fakt nakoupit..a musím tam být před desátou hodinou..abych do desíti nespala..jo... musím vyprat všechno prádlo..musím to ožehlit..a takové jako prostě..víš co..jako má někdo jiný body..jako ty třeba musíš teďka odevzdat tohleto..tak já mám pevné body jako vyprat prádlo..navářit oběd..zavařit meruňky..a takové věci..tak asi tak..no...prostě..dělám si..důležité úkoly..z blbostí...abych měla nějaké..pevné..pevné..abych..abych..prostě celý ten den neprolajdala..asi tak...
- Většinou se nasnídám, pověším se na net. A tak nějak jako prolízám mejly, sem tam kouknu na nějakou tu nabídku práce. Já jsem na Xku (internetový portál) stálý správce, tak když je tam víc lidí tak tam vlezou abych to pohlídal, aby tam někdo nedělal bordel. Jinak se v podstatě furt flákám po netu.

3.2. Rodina

Rodinu hodnotili komunikační partneři jako zcela klíčový sociální vztah, který do velké míry spoluurčuje jak jejich fyzické životní podmínky tak i celkové chápání nezaměstnanosti. Pozitivní vztahy s rodiči se odráželi hlavně samozřejmě na faktu, že komunikační partneři se necítili příliš ekonomicky deprivováni.

- ...naši, až je to takový trochu blbý, tak byli vždycky hrozně tolerantní a vždycky nás nechali, ať si děláme co chceme a... .. naši mě podporovali. A když jsem byla nezaměstnaná, tak samozřejmě nebyli rádi, ale taky mě hrozně podporovali nebo se snažili mně v tom pomáhat

Naopak narušené vztahy s rodiči dávali komunikační partneři často do souvislosti se svou nezaměstnaností – uváděli, že rodiče negativně hodnotili nezaměstnanost svých dětí a dávali ji do souvislosti s leností, nedostatkem aktivity apod. Ať už vztahy s rodinou označovali komunikační partneři za bezproblémové, nebo naopak narušené, očekávali patrně od rodičů víceméně materiální a emocionální podporu spíše než praktickou pomoc při hledání práce.

- Tak rodiče určitě ne, ty se v tom vůbec nevyznají, ti mají nějaký svoje stálý zaměstnání...a...a...zase je úplně jiná...mamka je doktorka a tatka je zas učí někde na učilišti, takže ti by mě nějak ani neuměli pomoci, ani v tom jejich oboru bych stejně nemohla a pracovat, takže to nešlo, takže spíš ti kamarádi, co na tom byli podobně jak já, co už měli třeba podobnou zkušenost, tak tak navzájem.

3.3. Přátelé, vrstevníci, sociální síť

Co se týče ostatních sociálních vztahů – okruhů přátel a známých a ostatních sociálních sítí, mluvili komunikační partneři často o jejich určitém omezení způsobeném negativním odstupem některých lidí, přitom však komunikační partneři nepřišli o žádné blízké lidi, které hodnotili jako skutečné přátele, omezení kontaktů s prostředím např. bývalých – nyní zaměstnaných – spolužáků viděli spíše jako míjení (jak praktické – tj. časové, prostorové, atd., tak míjení v tématech konverzace, apod.) nebo to dávali do souvislosti s vlastním nepříjemným pocitem v jehož důsledku příliš dřívější kontakty nevyhledávali.

- ...jako..mě to neovlivnilo..nějak moje vztahy k ostatním to neovlivnilo..a pokud to ovlivnilo..vztahy lidí ke mně..tak..to je jejich problém...jako..je spousta takových lidí..jako já..a..mm....nevím..nevím proč by..proč by..měli být lidi tím horší..jako..může to potkat každého..konec konců..jako..ani...já nevím..ani nechápu..kdybych byla..dejme tomu..já sama nějak zajištěná..nevím..proč bych měla si prostě..nevím proč bych měla nahlížet lidi jinak..na lidi jinak..tady kvůli tomuto.....
- Já nevím, já jsem zase na tolik těch třídních srazů nechodila, že my jsem měli srazy hrozně často, třeba každé rok a už je to takový, že spoustu lidí od nás z gymplu měli už děti a rodinu a ty lidi, no tak už mě ani nelákalo tam chodit, takže když jsem byla nezaměstnaná, tak prostě co tam budeš, všichni budou vykládat jakou mají rodinu, jaký mají zaměstnání...a když seš nezaměstnaná, tak jsem ani neměla chut' tam chodit.
- ...já nemůžu říct, že bych vyloženě ztratila nějaký přátele při té nezaměstnanosti, to se tak zase nedá říct...
- že co si máš vykládat, že seš nezaměstnaná, takže prostě můžu mluvit o své práci. Navíc o čem lidimluví když, já nevím, když je ti těch dvacet šest, tak všichni mluví většinou o své práci, nebo o vztazích
- protože mně přijde, že já jsem se jich spíš stranila, než oni mě.

Někteří komunikační partneři však líčili svou situaci v podstatě v dimenzích sociální ekluze – uváděli, že prakticky žádné přátelské kontakty neudržují – je ovšem otázkou, zda se jednalo o důsledek nezaměstnanosti nebo to souviselo s předchozí životní historií.

- To má vliv většinou spíš jenom na ten osobní život, že většinou holky ztrácí zájem v tomhle případě. Seš bez práce, seš lůzr, nejseš zajímavěj – nashledanou.

3.4. Zkušenost s formálními institucemi

Komunikační partneři odpovídali na otázky po zkušenosti s formálními institucemi často se zjevnou nechutí. Svou zkušenost označovali jako nepříjemnou a nechtěla se zmiňovat o detailech jednotlivých návštěv například na Úřadu práce a apod. Kontakty s Úřadem práce a Českou správou sociálního zabezpečení chápali jako nutné zlo. Návštěvy na těchto úřadech je frustrovaly – na jedné straně to byl nevstřícný přístup úředníků,

- No tak ti úředníci jak kteří, prostě zas nemůžu říct, že by to bylo jako obecně, nebo úplně špatný a všichni byli hrozní, ale je fakt, že tam převažovalo takový to nepříjemný prostředí... Že je to vidět, že je to nebaví ta práce, nebo že je to nezajímá nákej konkrétní člověk, že seš pro ně jenom nákej případ a tak s tebou aji jednají. Tak je jedno... no tak je to taková degradace, že člověk nějak dodělá tu vysokou školu a myslí si, tak hurá mám vysokou a tak... a pak přijde na ten úřad a tam s tebou jednají jako se všema co tam chodí jo, jako všichni co jsou na dávkách nějak dlouhodoběji a tak, takže se přiřadíš k nim a oni prostě žádný rozdíl mezi tebou a jima třeba nedělají, tak je to takový nepříjemný. Že tě to... že jsem tam samozřejmě nechodila ráda, že jo, to ne. Připadala jsem si jak magor a oni se tak k tobě taky chovají

na druhé straně jim byla nepříjemná společnost ostatních nezaměstnaných lidí čekajících na úřadech. Kontakt s ostatními sociálně slabšími lidmi zřejmě komunikačním partnerům způsoboval pocity méněcennosti a připomínal jim tíživé stránky života bez zaměstnání.

- ...a to je to takový nepříjemný prostě čekat tam, mezi těma lidma... na tak, někdy je to takový ubíjející, zároveň s tím, že ještě tu práci nenacházíš...

...ale stejně to ti pak už stejně nepříde že máš nákou vysokou školu, to si přijdeš... jako úplnej magor.

Negativně komunikační partneři hodnotili také aktivitu (respektive neaktivitu) Úřadu práce ohledně nabídek práce.

- Oni mě poslali jenom na tu stáž, jako v rámci toho, což jsem, teda pak odmítla, protože fakt to bylo hrozný a to nemělo žádný přínos nějak, to nemělo vůbec nic. To bylo úplně o ničem a hlavně jsem tam neměla vůbec vlastně co dělat. Takže to bylo takový, že jsem si říkala, co budu tady trčet, radši si budu dělat něco svýho, nebo budu nějak si sama hledat tu práci. Takže oni mě teda nic nenabídlí
- Tak jsem ani nečekala, že se bude dat spolehnout, že jo, tak s tím oborem, takže co hledat něco
- ...ta dávka je tak nízká..že se z ní prostě nedá žít..kdyby tam prostě nebyla nějaká podpora..ze strany příbuzných..a takto..tak..s tím nejde žít..a to jako..nejsem jediná..si myslím..tak nežije opravdu nikdo..jenom z tohoto...
- dávky..ty jsou..nízké..nízké tak..že to spíš člověka nutí makat načerno..než aby..než aby..a je mu to tak pohodlnější..že na černo si vydělá na ruku..a tak..a z těch dávek třeba..pokryje nájem..a nějaké základní inkaso..a tak..a na zbytek si vydělá..prostě načerno..Kdyby ty dávky byly..že by z nich fakt šlo žít..sice na hranici minima..ale šlo by z nic žít..já myslím..že ta práce načerno by se aspoň trochu to..jo..protože spousta lidí si nevydělává tak..aby měli prostě náké..na náké vyhazování..ale protože jim ty dávky nestačí...

3.5. Hodnocení nezaměstnanosti

Komunikační partneři hodnotili období nezaměstnanosti v negativních termínech, jako období nejistoty spojené s poklesem sebevědomí. Komunikační partneři si většinou přáli být zaměstnaní. Někteří také popisovali přechod z období, kdy nezaměstnanost vnímali jako prázdniny k období, kdy přichází úpadek do lenosti a nečinnosti.

- Mně to přijde, že mě to tak vyřazuje z té společnosti, jo, to že člověk prostě sám tu práci nemá a seš jako hrozně mimo a fakt ztrácíš třeba hlavně kvůli sobě, ne ani tak kvůli těm ostatním lidem, ale ztrácíš

tu návaznost na to okolí a ty kamarády nějak, protože oni... spíš jakože nemáte o čem mluvit. Nemáte něco, co vás spojuje... člověk je najednou hrozně sám...

- Třeba ty tři měsíce není tak hrozný, čtyři, pořád si říkáš, že tak dlouho to hledá každé... když to potom potká tebe tak... tak vidíš že to je, že ty tři měsíce už jsou strašně moc, jak se ti to nedaří, jak tě všude odmítají, hrozně často aji to chování těch firem, že ti nedají prostě ani vědět, že tam musíš pak volat sám, jak to jako dopadlo. Tak jasně, to je pak strašně nepříjemný.
- ..No nejsem spokojená..a nejsem spokojená hlavně kvůli tomu..že..jsem nezaměstnaná už dlouho..a potom..chodit do práce..mm..čím dýl jsi doma..tím víc..potom..je těžší začlenit se do práce..jako..ranní vstávání..neustálé denní povinnosti..a tak..(..)..to je fakt situace..úplně na pytel..být nezaměstnaný..asi tak..(smějeme se)..to tě..to tě..DEGENERUJE! (říká s důrazem)..DEGENERUJE!..ve všech..ve všech ohledech!..no a čím dýl..čím dýl..tím hůř..
- ...Mě by nevadilo pracovat ale mě nebaví to shánět. Vobcházet ty podniky a ptát se, když stejně si myslím, že to nemá smysl.

4. Závěr

Na základě rozborů kvalitativních rozhovorů můžeme říci, že komunikační partneři se v průběhu nezaměstnanosti (tedy exkluze z pracovního trhu) lišili v prožívání ekonomické exkluze. Jako nejdůležitější faktor zvládnání ekonomické exkluze hodnotili materiální podporu od rodiny. Komunikační partneři, kteří pociťovali ekonomickou okluzi, měli se svými rodinnými horší nebo žádné vztahy. Komunikační partneři však také pociťovala exkluzi sociální – nebo spíše to, co bychom mohli označit jako sociální sebeexkluzi – tedy dobrovolné vyloučení z některých sociálních vztahů a zúžení vlastních sociálních sítí na základě vlastního rozhodnutí, které bylo často způsobeno nižším sebehodnocením a z něho vyplývajícími komunikačními bariérami. Svou nezaměstnanost hodnotili především v negativních pojmech, ale většinou ji chápali jen jako přechodné těžké životní období.